

LACANYEN NÖROPSİKANALİZ VE ZİHİN KURAMI BAĞLAMINDA KENDİLİĞİN OLUŞUMU: BİR HİPOTEZ ÇALIŞMASI

Emir H. Özel*

“Bilimde sadakat yoktur.”
–Saffet Murat Tura

*“Lacan’dan aldığım en iyi ders, bir yazarı onu
yeniden yaratıncaya kadar ele alma özgürlüğüdür.”*
–Juan-David Nasio

1. Giriş

Lacan’ın kuramı özü itibariyle Freudyen kuramdan bariz farklılıklar gösterir. Her şeyden önce Lacan, Freud’a dönüşünü dilbilimden yararlanarak sağlamaya çalışır, psikanalizi bir bilim olarak kabul eder ve bilinçdışını da psikanalizin teorik nesnesi olarak tanımlar (Laçin, 2015). Psikanalizin bilimselliği sorunu uzun bir tartışma konusudur ancak bu çalışmada sadece Lacanyen kuramın bilimselliği ele alınacaktır. Öte yandan Freud’un metapsikolojisi son yirmi senedir kısmen başarılı şekilde nöropsikanalitik yöntem tarafından bilimselleştirilmeye çalışılmaktadır. Asıl sorun Lacan’ın bu nöropsikanalitik yöntemden bize ne kadar fayda sağlayabileceğidir.

Lacanyen kuramın temel taşlarından olan “ayna evresi”, Lacanyen Özne’nin oluşumunu tanımlar. Ancak Lacan’ın Öznesi, bugün sıklıkla kullandığımız özne teriminden farklı olarak bilinçdışına ait bir yapıdır, yani Lacancı Özne’yi kendilik teriminden ayrı kullanmaya çalışacağım. Aslında Lacan’a ait olan öznenin oluşumu teorisi Tura’nın (2007) belirttiği gibi zihin kuramı yeteneğiyle uyumlu gibi gözükmemekte, ancak ortada epistemolojik çıkmazların olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Bu çalışmada Lacan’ın ayna evresinde oluşumunu tanımladığı Özne ile zihin kuramı yeteneği arasındaki bağları irdeleneceğim. Bu özgün bir kişilik teorisinden ziyade, Tura’nın yukarıda belirttiğim fikrinin irdelenmesinden ve geliştirilmesinden ibaret olacak. Ancak çalışmamın sınırlarını Lacanyen nöropsikanalizin epistemolojik çıkmazlarından afektif sinirbilimin modern bulgularına kadar uzatmam gerekli çünkü Lacan’ın kuramıyla modern nörobilimsel bulguların çakışmaması, hipotezimi oluşturabilmem için en büyük şartlardan bir tanesi. Bu hususta Lacancı kavramlardan ödün vermemiz gerektiği kanaatindeyim.

Çalışmanın ikincil amaçlarından ilki Lacan psikanalizini nöropsikanalizle zihin kuramının modern bulguları aracılığıyla birleştirmeye çalışarak Lacanyen bir nöropsikanalizin mümkünlüğü sorusunu irdelemek. Bir diğer ikincil amaç ise zihin kuramının kendilikle ve sosyal dünyayla ilişkisini tartışarak açıklamaya çalışmak. Bu ikincil amaçlara bir nebze bağımlı olan asıl amacım ise kendiliğin organik gelişimini de içine almaya çalışan, zihin-beden

* Cumhuriyet Üniversitesi, Psikoloji Bölümü Lisans öğrencisi. İletişim için: eezel372@gmail.com

problemiyle bağlantılı gözükken özne-nesne sorununu düzgün bir problematik şemaya oturarak hipotezimi bunun üzerine kurmaktır.

2. Lacanyen Kuram ve Nöropsikanaliz

Lacan'ın düşüncesinde Freud'da görebildiğimiz sağlam pozitivist temellere ve biyolojik yaklaşımlara rastlamamız oldukça zordur. Lacan bu yönüyle aslında kendi kuramını biyolojinin ilerisine eklemiş gibidir ancak Freud gibi bunların sağlam nörobiyolojik dönüşümlerinin yapılabileceğinden bahsetmez. Aksine Lacan, psikanalizi bir bilim olarak kabul ettiği için (Laçin, 2015) onu başka bir bilimin sahasına sokmamakta son derece kararlıdır. Bu nedenle Lacanyen nöropsikanaliz daha baştan büyük bir zorlukla karşılaşır: Lacan'ın oluşturduğu kuram nörobilimlere en başından beri kapalı çalışır.

Bu nedenle Redmond (2015), Lacanyen bir nöropsikanalizin mümkün olamayacağını belirtir ve iki alanın birbiriyle bağdaşmadığını öne sürer. Öte yandan Lacanyen bir nöropsikanaliz oluşturabilme arayışı uzun zamandır nöropsikanalizle ilgilenen bazı araştırmacıların yegâne arayışı haline gelmiştir. Ansermet ve Magistretti (2007), Johnston (2012; 2013), Bazan (2011; 2013; 2017) ve Dell'Aglio (2019; 2020) gibi araştırmacılar çalışmalarında Lacan'ın verileriyle nöropsikanalizin ilişkisine değinmişlerdir. Bu çalışmada Lacanyen nöropsikanalizin mümkünlüğü meselesine değinen ve olumlu bir cevap arayışında olan Dell'Aglio'nun fikirlerini daha çok işlemeyi uygun buluyorum.

“Lacanyen bir nöropsikanaliz mümkün müdür?” sorusunun karşısındaki en büyük engel bu iki alanın epistemolojilerindeki uyumsuzlıklardan kaynaklanmaktadır. Nöropsikanalizin çift görümlü tekçiliği (dual aspect monism) Lacan'ın kuramı için kullanışlı bir yöntem değildir. Keza Lacan'ın kullandığı yöntemler de nöropsikanalize bir o kadar uzak gözükür.

Zihin kuramı yeteneğinin burada önemli bir yeri olabilir. Öyle ki Lacan'ın ayna evresiyle birlikte tanımladığı belli başlı kavramlar aslında zihin kuramı yeteneğiyle uyumlu gözükür. Zihin kuramıysa nörobilimden ayrıştırılamayacağımız organik temellere sahip bir işlevsel sistemdir ve kendilikte önemli bir yere sahiptir. Bu nedenlerden ötürü Lacanyen bir nöropsikanalizin mümkün olması zihin kuramıyla Lacan'ı ne derecede bağdaştırabileceğimize bağlıdır. Bu konudaki en büyük engel zihin kuramının aksine Lacanyen kuramın gelişime kapalılığından kaynaklanır. Lacan'ın özgün teorisi ona sadık kaldığımız ölçüde kapalı, siyah bir kutudan farksızdır. Söz konusu olan ayna evresini ve bazı Lacanyen kavramları bu bölümün ilk alt başlığında ele alacağım.

Laçin'e (2015) göre Lacan pozitivism-ampirizm sonrası gelişen bir bilim anlayışını kuramına temel alarak Freud'un yeniden okumasını (Althusser'in belirttiği ünlü “Freud'a dönmek” sözünü hatırlayınız) yapar. Halbuki Lacan'da pozitivist-ampirist bir yöntemle elde edilen bulgular görmek pek olanaklı değildir, Lacan fikirlerini matematik ve dilbilim aracılığıyla dinleyicilerine aktarır.¹ Bu akıllara Lacanyen matematiksel formüllerin bilimsel bir

¹ Burada “dinleyiciler” tabirini kullanmayı daha uygun buluyorum çünkü Lacan'ın hitap ettiği kesim genellikle dinleyicileri olmuştur. Lacan'ı anlamamızı zorlaştıran en önemli hususlardan birisi de zaten ondan günümüze kalan eserlerin aslında en başta sözel olarak dinleyicilere aktarılmış olmasıdır. Lacan'ın topolojiyi kullanması, matematiksel formüllerle kuramını açıklamaya çalışması kendisini seminerleri sırasında daha iyi anlatabilmek içindir, bu bakımdan okurun ondan gerektiği gibi verim alamaması normaldir çünkü onun eseri okumak için değil, dinlemek için tasarlanmıştır.

değeri olup olmadığı sorusunu getirir. Bu konuyla ilgili matematiğin doğasına bakmakta yarar var. Matematik salt bir bilim midir yoksa bilimsel bir yöntem midir? Her şeyden önce doğa bilimlerinin matematiksel yöntemi aktif olarak kullandıkları bilinmektedir, ancak doğa bilimlerinde matematikten soyutlanabilen nesnelere ele alınır (doğada uçgen bulamazsınız ancak canlı ve cansız maddeler bulabilirsiniz). Oysa matematik bir nesneye sahip midir sorusu derin bir felsefi soruşturmayı gerektirir. Bu konu hakkında tartışmayı başka bir çalışmaya bırakıp² Lacan'ın bilimselliğinden devam ediyorum. Lacan hiç kuşkusuz matematiği, metafor üretmede en iyi yöntem olduğundan ötürü kullanmıştır, diğer doğa bilimleri temel olarak matematiksel yöntemi kullandığı için değil. Zaten Redmond'un (2015) belirttiği gibi Lacan, biyolojik sinirbilimi, kuramını açıklarken kullanmayı tercih etmez. Bu nedenlerden ötürü Lacan'da modern bilimdeki pozitivizm ve ampirizmi görmek imkânsızdır. Lacan psikanalizi bir bilim olarak kabul etse de aslında o, başka bir bilim yapmaktadır.

2.1 Lacanyen Psikanalizde Öznenin Oluşumu

Psikanalizin teorik ve pratik olmak üzere iki yönünün olduğunu söylemek pek de yanlış olmaz. Lacan'ın döneminde psikanaliz bir tür klinik teorisiydi ve içerisinde büyük eksiklikleri barındırıyordu. Lacan bu eksiklikleri kapatmak için felsefeden, dilbilimden ve antropolojiden yararlandı. Ortaya çıkarttığı eser, temelinde psikanalizin olduğu ancak dışardan bakan birisinin bu temeli kolaylıkla göremeyeceği bir eserdir. Yani Lacan'ın psikanalizi Freud'un kuramından belirgin farklılıklara sahiptir.

Öncelikle kendilik konusunun psikanalizde sıklıkla işlendiğini bilmekteyiz. Kendiliği (veya daha doğru bir şekilde kendilikle ilgili temaları) ilk işleyen ve üzerine özgün bir çalışma çıkartan ilk kişilerden birisi de Lacan olmuştur. Ayna evresi, Lacanyen öznenin oluşumu için önemlidir, kendilikse bugün bu özneye bağlantılı ancak yine de bambaşka bir mevzudur. Bu nedenle kendiliği ele alabilmek için Lacan'ı anlamak ayrı bir önem arz ediyor.

Lacan'ın teorisini kısaca anlatmadan önce (artık gelenekselleşmiş bir şey olarak) onu anlamamızdaki zorluklardan bahsetmemde yarar var. Öyle ki Tura'ya (2010) göre Hegel'i anlamak bile Lacan'ı anlamaktan kolaydır çünkü Hegel'in ne demek istediği en nihayetinde bellidir. Oysa Lacan'ın söyledikleri kesinlikle herkese hitap etmez. Buna rağmen ilginç bir şekilde 1974 yılında verdiği bir röportajında eserlerinin on yıl içerisinde oldukça "şeffaf" bulunacağını söyler. Lacan'ın bu öngörüsü bugün de görüldüğü gibi pek de gerçekleşmiş sayılmaz.

Her şeyden önce Lacan, insanlığa dair bir sistem tanımlamıştır. Bu sistem üç ayrılmış kola bölünür ancak bunlar birbirlerinden asla tam anlamıyla koparılamaz. Bu nedenle bu üç kol Borromean düğümüyle şematize edilir. Söz konusu bu kollar gerçek, imgesel ve simgesel'dir. Bunları ele alırken Lacan, dilbilimden faydalanır. Dilbilim, Saussure'nin çalışmalarına dayanan bir disiplindir. Lacan dilbilimin iki temel ögesi olan "gösteren" ile "gösterilen" (bu iki kavram bir madalyonun iki yüzüdür ve birlikte göstergeyi oluşturur, gösterilende kavram, gösterende ise işitimi imgesi yatar) arasından göstereni ön plana çıkarır ve ünlü savını ortaya atar: bir gösteren, özneyi bir başka gösteren için temsil eden şeydir (Balkaya, 2013).

² Matematiksel yöntemin zihin bilimlerinde etkin bir şekilde kullanılabilmesinin tartışmaya değer bir konu olduğu kanaatindeyim.

Lacan, Freud'daki sabit bir öznenin olanağını reddeder. Kuramını, Freudyan anlamda egoyu güçlü kılmayı amaçlayan bilincin bilinçdışından daha etkin kılınması gerektiği fikrinin reddi üzerinden kurgulayarak egonun (yani ben'in) bir yanılısına olduğunu ve bilinçdışının bir ürünü olduğunu ilan eder. Bilinçdışı onun için ben'in kurulduğu alandır (Çoban, 2005). Göka'nın (1997) da belirttiği gibi özne ve bilinçdışı eşzamanlı olarak kurulur. Bu ikisi arasında hiyerarşik bir yapı aramanın bizi çıkmaza sokacağını düşündüğüm için bunun tartışmasına girişmeyeceğim.

Lacan (1982) ayna evresini açıklarken şempanze ile insan yavrusunun kısa bir karşılaştırmasını yapar. İnsan yavrusu, şempanzenin gerisinde kaldığı bir yaşta bile kendisini aynada gördüğünde şempanzeden daha çok etkilenir ve heyecanlanır (Lacan için bu dönemde birey 6-18 aylıktır). Oysa şempanze kendi imgesini bir kere yakalar ve bir daha bu o kadar da umurunda olmaz. Ancak insan yavrusu kendi bedensel imgesini tek bir parça halinde gördüğünde ilk narsisistik dönemine girmiş bulunur. Bundan önce insan yavrusu, Lacan'a göre, varlığını annesiyle bir bütün olarak algılar.

Lacan'daki pek çok kavram gibi aslında buradaki ayna da bir tür metafordur, bebeğin kendi imgesel bütünlüğünü algılamasını sağlayacak herhangi bir yansıtıcı yüzeydir, bu anlamda aynanın yerine geçen şey annenin göz bebeği bile olabilir.

Tura'ya (2010) göre ayna evresi Oidipus döneminin öncesinde değil de bu dönemin sınırlarında kalan ve Oidipus'un başlangıcına temel oluşturan bir evredir. Bu evrede insan yavrusu annenin bir uzantısı olmadığını fark eder, ancak onun bir uzantısı olmayı, onunla bütünleşmeyi istemektedir (Tura, 2010). Ancak çocuk bu evrede henüz bir "ben" değildir, beden imgesinin bütünlüğünü oluşturamasa da bunun için yoğun bir çaba harcar (Göka, 1997).

Anne-bebek ilişkisine dahil olan bir üçüncünün varlığı insan yavrusu için Oidipus'un habercisidir. Bu üçüncü şahıs babadır. Baba, anne ve çocuk arasındaki sembiyotik sürekliliği zedeler, bu nedenle babanın işlevi psikanalizde önemli bir yer tutar (Göka, 1997). Bilindiği gibi Lacan için bu anlatılan baba da bir metafordur, bu nedenle ona "Babanın Adı" ya da "Babanın Yasası" der. Babanın Adı, başka bir Lacanyen kavram olan Öteki ile de ilişkilidir, aynı şekilde Kültür ile de ilişkisi vardır çünkü aslında Babanın Yasası, Kültür'ün yasasıdır.³

Aslına bakarsak Lacan'ın öznesi Kültür'ün bir ürününden ibarettir. İnsan yavrusu Oidipus'u geçince Kültür'ün alanına adım atar ve trajik bir biçimde normalleşir. Buradaki asıl mesele simgesel düzenin öğeleridir, Oidipus ve Kültür simgesel düzene ait kavramlardır. Gerçek ise Lacan için çocuğun rahimdeki o kavranılamaz bilincine tekabül eder (Kaçar, 2018). Gerçek kavramı hakkında konuşmanın zorluğu onun ontolojik bir konum olmamasından kaynaklanır (Kaçar, 2019). Dil ve simge burada barınamaz (Tuzgöl, 2019). Yani aslında gerçek, Lacan için bilinemezliğin timsalidir.

Gerçek, bu ayna evresine geçişten önceki tümlüktür, bebek ayna evresiyle simgesel düzene adım atar ve gereksinimler dönemi bitip istemler dönemi başlar. Nesnelerin yokluğu

³ Bu cümledeki Öteki'yi büyük harfle yazmamın kafa karışıklığına sebep olacağını düşünmüyorum (zaten ileriki sayfalarda gerekli açıklamalar yapılacaktır) ancak Kültür'ü büyük harfle yazıyor olmam bunun da bir tür Lacanyen kavram olduğu yanılısını uyandırabilir. Burada bahsedilen şey Lacan'dan türetilmiş ancak Lacan'ın hiç kullanmadığı bir terimdir. Lacan'ın ele aldığı kültür, sosyo-kültüralist ekolün ele aldığı kültür kavramından ayrılmıştır ve aslında tüm kültürlerle özsel olan Kültür'den bahseder. Bu nedenle Lacan'ın kültür kavramını diğer kavramla karışmaması adına büyük harfle yazma gereği duyuyorum. Ayrıntılar için bkz. Tura, 2010, sf. 63.

onların yerini alan simgelerle karşılaşılır (Çoban, 2005). İşte burada devreye baba girer. İnsan yavrusu, annenin bir uzantısı olmayı arzular ancak karşısında babayı görür. Anne ise babanın kontrolü altındadır, annenin arzusu babanın fallusudur. Bu durumda çocuk için annenin arzusu olabilmek fallus olmak demektir. Ancak çocuk henüz Kültür'ün düzenine geçmemiştir, bu yasaklar ona dayatılmaya yavaş yavaş başlamıştır. Bu durumdaki çocuğun arzusu (yani fallus olmak) henüz Kültürel bir arzu değildir. Oidipus devreye girince simgesel düzene geçiş başlar ve bebeğin bu arzusu bilinçdışına fallus olarak kodlanır (Tura, 2010).

Babanın Adı, Kültür, dil, Öteki veya simgesel düzen birbirleriyle sıkı ilişki içerisindeki kavramlardır. Babanın Adı Kültür'deki ensest yasağına tekabül eder, özne olabilmek için çocuk bu yasağına uymak zorundadır. Öte yandan dilin tüm bunlar içerisinde önemli bir konumu bulunur çünkü dil, bilinçdışının koşuludur. Özne olmak için çocuk, Kültür'ün yasağına boyun eğer, bu onda bir yabancılaşma oluşturur ve bir gedik açar, bu durum bilinçdışını oluşturur ve tüm bunları sağlayan şey dilin yapısıdır. Bu bilinçdışının oluşumu Lacan'da dilin kullanımıyla ortaya çıkan mantiki bir zorunluluktur (Tura, 2010).

Kültürel düzene geçiş öznenin yarılmasını da beraberinde getirir. Özne kendini sosyokültürel simgeselleştirmede ayrımsayıp belirlerken, kendi fenomenolojik tekbencilikliğini de yitirmiş olur. Kendini sosyokültürel kod dolayımıyla düşünen özne giderek kendine yabancılaşır. İşte bilinçdışına yol açan da bu yabancılaşmadır (Tura, 2010: 179). Lacan'a göre bilinçdışı özne yalnızca başkaları aracılığıyla varlığa gelebilir ve bu vuku bulunuşun mekânı ancak başka bir gösterendir (Kaçar, 2018). Ancak özne kendini kurduğunda bile tam bir kendilik durumundan bahsedilemez, kurduğu kendilik içinde kendini var etmeye çalıştığı dünya aslında toplumun bir ürünüdür (Çoban, 2005). Yani aslında kendilik asla salt bir kendilik olup toplumdan, Kültürden soyutlanamayacaktır. Bu tamamen sosyal bir kendiliktir.

Her ne kadar karmaşık bir biçimde ele alınsa da Lacan için ayna evresi tüm bu anlatılanlarla bağdaşıktır. Ancak bunlar arasında Öteki'ne daha az değinmemin sebebi, bununla ilgili fikirleri bu paragraftan sonra verecek olmamdan kaynaklanıyor. Yine de şimdiye kadar geldiğimiz noktayı kısa bir şekilde özetlemenin daha doğru olacağını düşünüyorum: Lacan'ın öznesi bilinçdışıyla eş zamanlı olarak kurulur ve bilinçdışının bir ögesidir. Yani Lacan, Freudun ego'dan (ben'den) bahsetmez, onun öznesi bilinçdışına has bir yapıdır. İnsan yavrusu aynaya ilk baktığında kendi beden imgesini bir bütün olarak görür ve kendi tamlığı karşısında büyük bir heyecana kapılır. O zamana kadar kendisini annesinin bir uzantısı (hatta tüm gereksinimlerinin ve gereksinim nesnelere bir tür tamlığı) olarak düşünmüştür. Bebek anneden ayrı olduğunun ayırdına varır ancak bu sefer de anne ile bütünleşmeyi istemektedir. Yani aslında bebek, annenin arzusu olmayı arzulamaktadır. Ancak burada karşısına bir üçüncü olarak baba çıkar. Anne ise aslında babanın egemenliği altındadır, yani fallusun egemenliği altında. Bebek, annesinin arzusunun fallus olduğunu, yani baba olduğunu görür. Annesinin arzusu olmayı arzulayan bebek dolaylı yoldan fallus olmayı arzulamaktadır. Ancak Oidipus devreye girmeye başlamıştır, bebek Babanın Adı'na, yani Kültür'ün düzenine, yani simgesel düzene, yani dilin düzenine girmeye zorlanır. Babanın Adı ensest yasağını sembolize eder. Kültür'ün düzeninde ensest gibi bir günaha yer yoktur, Kültür bu yasakların üzerine kurulmuştur. Çocuk mecburen bu yasağına boyun eğer, babasıyla barışır, Oidipus biter, artık Kültür'ün düzenine girmiştir. Kültür'ün düzenine giren çocukta yabancılaşma baş gösterir. Bu yabancılaşma da en nihayetinde bilinçdışını doğurur. Bilinçdışı özne de bu sırada doğmuştur, yani insan yavrusu Kültür'ün düzenine adım atmıştır. Çocuğun artık o eskide kalmış, aşılmış

(ya da daha çok bastırılmış) olan annesiyle bütünleşme arzusu da bilinçdışı fallus olarak kodlanmıştır. Lacan, öznenin oluşumunda çok yüzeysel bir şekilde aslında bunları söylemektedir. Ancak bu anlatım tamamen eksiktir ve her zaman eksik kalacaktır. Şimdi hipotezimi kuracağım sırada işime yaramasını ümit ettiğim Öteki kavramına düzgün bir giriş yapabiliyim.

Öteki, Lacanyen psikanalizde ikiye ayrılır; birisi büyük “Ö” ile yazılan Öteki’dir, diğeri ise küçük “ö” ile yazılan ötekidir. Küçük öteki imgesel döneme ait bir kavramdır ve çocuğun aynada gördüğü şeye tekabül eder; oysa büyük Öteki simgesel düzenin ta kendisidir (Zizek, 2005). Küçük ötekiler, bebeğin simgesel düzende kullandığı ilksel nesnelere (Çoban, 2005: 286). Lacan’ın Öteki tanımı tartışmaya açıktır ancak yine de onun bir konum olarak düşünülmesi gerektiğini vurgular: “Öznenin işleyişine ilişkin olarak yönümüzü bulmak için, bu Öteki, sözün yeri diye tanımlanmalıdır. Sözün kendisinden yayıldığı yer değil, ama kendi söz değerini aldığı yerdir, yani hakikat boyutunu başlattığı yerdir. Sözünü ettiğimiz şeyi işletmek için bu kesinlikle zorunludur.” (Lacan, 2012: 55). Zizek (2005), büyük Öteki için güzel bir tanım yapar: “Büyük Öteki, oradan kendimize bakarak, kendimizi olmak istediğimiz gibi gördüğümüz konumdur.” Zizek bu tanımı Lacan’dan bağımsız yapmamıştır kanısındayım: “[Özne] hiç kuşkusuz Öteki’nin alanında görür kendini ve kendine baktığı nokta da bu alanın içindedir” (Lacan, 2013: 152). Yani aslında Öteki, eksiksiz bir yapı gibi gelir bize ve ona göre özne kurulur. Bu mekân (yalnızca mekân değildir). Babanın Adı, Kültür, fallus, simgesel düzen ve dil ile yakından bağlantılıdır. Bunu Lacan’da da görürüz: “Öteki hakikatin kendisinden sorulduğu mükemmel Tanrı’dır, çünkü o ne demeyi isterse hakikat o olacaktır –iki kere iki beş eder dese doğru olacaktır” (Lacan, 2013: 42).

Göka (1997), büyük Öteki’yi bir söylem alanı olarak tanımlar ve şöyle der: “Öteki, öznenin ve arzusunun mutlak ötekiliğini temsil etmektedir. Öteki, daima “iyi niyetin, samimiyyetin garantörü olan” üçüncü bir terimdir; iki özne arasındaki öznelerarası bağlantıyı aşar ve yapılandırır. Öteki, Lacancı teoride öznenin merkezleşmesinin bir sembolüdür; ben de değildir, sen de değildir ama bizim birbirimize bir şeyler söylememize olanak verir.” Göka’nın bu sözü Öteki’de bulunan öznelerarası kavramını iyi açıklamaktadır, sosyal dünya Öteki’de zühur etmekte, onunla tanımlanmaktadır. Bu yönüyle Öteki, Kültür ile iç içe geçmiş bir yapıdır. Özne olmak için temel şarttır, bu özne-oluş nesneden kopmayı yani ayna evresine girmeyi gerektirir. Ayna evresi, bebeği Kültür ile tanıştıran çıkış yeri olan doğaya yani dolaylımsız gerçekliğe yabancılaştırır (Çoban, 2005). Bu yabancılaşmanın bilinçdışına yol açtığını bildiğimize göre artık Lacan’ın meşhur savını daha iyi anlayabiliriz: Bilinçdışı, Öteki’nin söylemidir. Öteki, fallusla ve Babanın Adıyla ilişkili olduğundan ötürü Kültür’ün söylemini taşır, bu söylem yani yasalara boyun eğen bebeğin yabancılaşması bilinçdışını oluşturur.

Şimdi bu Öteki sayesinde yabancılaşmayı biraz daha açmamız yerinde olacaktır. Büyük Öteki, Babanın Adı ile simgeselleştirilir, kastrasyon korkusu taşıyan özne (Oidipus nedeniyle kastrasyon korkusu yaşanır) kendi oluşunu Öteki üzerinden inşa etmeye çalışır, işte yabancılaşma durumunu yaratan da budur: “Gerçekten kopan birey dil içerisinde ve sembolik düzen içinde yaşadığı kopuş nedeniyle travmatik bir deneyim yaşar” (Erkan, 2019). “Özne, Öteki’nin alanında gösterenin ortaya çıkmasından doğar. Ama tam da bundan dolayı -daha önce müstakbel öznenin ibaret olan şey- gösteren olarak sabitlenir” (Lacan, 2013: 210). Lacan için gösterenin ne anlama geldiğinden daha önce bahsetmiştik, şimdi bunu bir alıntıyla pekiştirelim:

“... gösteren özneyi temsil eden şeydir; kimin için temsil eder? –Başka bir özne için değil, başka bir gösteren için. Bu aksiyoma bir örnek olarak, çölde üzeri hiyeroglifle yazılı bir taş bulduğunuzu farz edin. Geride bu yazıyı yazan bir özne olduğundan bir an bile kuşku duymazsınız. Ama her gösterenin size hitap ettiğini sanmak yanlıştır– bunun kanıtı taşın üstündeki yazıdan hiçbir şey anlamamanızdır. Buna karşılık yazıları gösteren olarak tanımlarsınız, çünkü bu gösterenlerin her birinin başka gösterenlerle ilişkili olduğundan eminsinizdir. Öznenin Öteki'nin alanıyla ilişkisi de aynen böyledir.” (Lacan, 2013: 210).

* * *

Nöropsikanaliz hakkında tartışmaya geçmeden önce son kez Lacan'ın öznenin oluşumu teorisini sosyal dünyamızdan nasıl yola çıktığını, toplumu ne ölçüde içinde barındırdığını ve diğerleriyle ilişkimizde nasıl bir konumda olduğunu göstermem ve konuyu Öteki kavramını da içine alarak anlaşılır bir şekilde yeniden özetlemem daha doğru olacaktır diye düşünüyorum.

Lacan'ın antropolojiden etkilendiğini önceden söylemiştik. Öznenin oluşumuna antropolojik bir gözle bakıldığından Kültür'ü daha iyi anlarız. Oidipus kompleksi (bu bakımdan Babanın Adı/Yasası) bireyi kültürel düzene oturtmak için bir tür zorunluluktur. Ayna evresinden sonra kesin olarak gelen Oidipus döneminde çocuk Babanın Yasası'na boyun eğerek simgesel düzene geçiş yapar, toplumun bir ferdi olur. Bu boyun eğmenin nedeni çocuğun büyük bir kastrasyon tehdidi altında olmasıdır. Simgesel düzen, bireyin özne-nesne ayırımını yapmasına olanak tanıyacak şekilde ona bir özne verir. Onu annesiyle yaşadığı haz arayışından çıkartarak toplumsal düzleme oturtur. Buna “insanlaştırıcı kastrasyon” denir (Tura, 2010).

Lacan için öznenin oluşumunun diğerlerinin kurduğu bir toplumsal sözleşmeye (yani Kültür'e) bağlı olduğunu görebiliyoruz. Çocuk bu diğerlerini anlamaya başladığı andan itibaren öznesini kurmaya da başlar. Aklımıza takılması gereken asıl mesele tüm bu süreçler yaşanırken çocuğun beyninde ne gibi aktiviteler gözlemlenmektedir? İşte sinirbilimdeki bu bulgular bizi zihin kuramı yeteneğine bağlıyor. Çocuğun özne olmasıyla zihin kuramının yakından bir ilişkisi olduğu sonucuna geliyoruz, çünkü zihin kuramı en nihayetinde bireyin diğerlerini anlama çabasının nörogelişimsel yönünü ortaya koyuyor. Bu sosyalliğin Mead'in kendilik kuramıyla da bir ilişkisi olduğu kanısındayım, bu tartışmaları ilerleyen bölümlere bırakıyorum. Lacanyen psikanalizden şu ana kadar öğrendiğimiz kavramlarla temel bir özet vermem, nöropsikanalize geçmeden Lacan'ı pekiştirmemiz için yerinde olacaktır:

“İnsani arzu, Öteki'nin arzusunun arzusudur; insan arzulamayı arzular. O zaman ilk bakışta güç gibi gözükken şu denklem ortaya çıkar: İnsan kendini ancak dilde, yani Öteki'nin nezdinde yine Öteki tarafından ona dayatılan bu yabancı ortamda, kendine yabancı(laşmış) olarak imleyebilir. İşte Lacan'a göre bu ötekileşme, bu yabancılaşma bilinçdışının koşuludur. Böylece özne kendini imlerken temelde Öteki'nin arzusunu dile getirir. Öteki'nden (örneğin öznenin dile maruz kaldığı, kendini onun söyleminin içinde bir imleyen

ile imlediği ilk insan olan-“anadili” kavramının tüm çağrışımlarını da barındırmak üzere- anneden) devraldığı bu alet (dil) sayesinde, annenin arzusunun annenin fallus (alet) yoksunluğuna bağlandığı kritik gelişim aşamasında bilinçdışı “simgesel kastrasyon” karmaşasının da temeli atılmış olur.” (Tura, 1994: 12).

Artık Lacanyen psikanalizi anlatmayı bitirmişken burada belirtmem gereken birkaç husus var: Yukarıda yazılanlar Lacanyen psikanalizin yalnızca ufak bir boyutunu oluşturur ve sadece öznenin oluşumunu temel alan ancak öznenin oluşumunu bile tam olarak anlatmadığım bir kısımdır. Lacan’ın en tartışmalı terimlerine (*objet petit a*, *jouissance*, imgesel düzen ya da Lacancı topoloji vb.) girmeyi hiç tercih etmedim. Görüldüğü gibi Lacanyen nöropsikanalizden yola çıkarak kendilik hakkında ufak bir hipotez üretmeyi amaçladığım bu çalışmada bile Lacan’dan en ekonomik şekilde bu kadar bahsedebiliyorum. Bu karşılaştırma Lacan’ı anlamamanın ya da Lacan üzerine yazmanın ne kadar zor olduğu konusunda okura bir bilgi vereceği kanısındayım. Yukarıda yazılanlar Lacanyen öznenin oluşumu hakkındadır ve Lacan için yalnızca küçük bir temel teşkil edecek seviyededir, kesinlikle Lacanyen psikanalizin tamamı ele alınmamıştır.

2.2 Lacanyen Kuram ve Nöropsikanaliz Arasında Epistemolojik Çıkmazlar

Lacan’ın özgün kuramı sınırlı da olsa basite indirgenebilir kanısındayım. Ancak bu indirgeme aşırı derecede yüzeysel olduğu gibi son derece eksik de kalacaktır. Yine de Lacan’ı basite indirgememek şu ana kadar sıklıkla yapılmış bir hata gibi geliyor, onun fikirlerini anlaşılır bir şekilde sunmak daha doğru olacaktır ancak Lacan’ın kendisi buna tamamen zıt bir tavır alıyor. Fikirlerini herkese açmak istemeyen Lacan, ondan sonra gelenler ve onu kısmen anlamış olanlar tarafından da karmaşık bir biçimde ele alınıyor. Bu durumu Lacan’a “sadık kalmak” olarak yorumlama eğilimindeyim, aynı şekilde onu basite indirgemek de Lacan’a yapılan bir saygısızlık gibi algılanabiliyor. Yine de bunun doğru olmadığını düşünmekten yanayım. Kendi anladığım şekilde (ki Lacan’ı anlamamanın değil yorumlamanın mümkün olduğunu göz önüne alarak söylüyorum bunu) Lacan şunu söyler: İnsan doğduğunda biyolojik bir organizma olabilir ancak toplumun bir üyesi olabilmek için toplumun kurduğu Kültür’ün düzenine boyun eğmeli, bir şeylerinden feragat etmelidir.

Lacanyen kuram ve nöropsikanaliz arasındaki epistemolojik çıkmaz bizi şu soruya götürür: Lacanyen bir nöropsikanaliz mümkün müdür? Bu alt başlıkta aslında bu soruyu ele alacağım ancak kısa bir cevap vermem gerekirse; yalnızca Lacan’dan feragat edersek Lacanyen bir nöropsikanaliz mümkün hale gelebilir.

Her şeyden önce Lacan, Freud’unki gibi bir projeden hiç bahsetmez, Freud teorisini geliştirdikten sonra onu gelecek nesillere biyolojiyle bağdaştırması için miras bırakır. Oysa Lacan’ın geliştirdiği teori kimseye gelecek hususunda bir öneride bulunmaz. Zaten Lacan’ın kuramı o “gelecek”te kurulmuştur, o biyolojinin ötesine geçmiş ve oraya tahtını kurmuştur. Demektir ki Lacan hakikaten biyolojiden üstün, biyolojinin erişemeyeceği bir şey başarmış gibidir. Ancak bunun için nörolojik bilimlerden değil psikanalizden yararlanmıştır. Hatta pek çok yerde biyolojiye üstün psikanalizden bahsederek gelecekte biyologların onları izleyeceğini öne sürer (Lacan, 1953; 1994; 2013).

Lacan için sinirbilimsel temellere dayanan bir psikanaliz, bilinçdışını görmezden gelir (Dell'Aglio, 2019). Bu fikre kısmen katılmakla birlikte Lacan'ın bir bilim olarak sunduğu psikanalitik teorisinin teorik nesnesiyle daha çok ilgilenmemiz gerektiğini düşünüyorum. Söz konusu bu teorik nesnenin bilinçdışı olduğundan daha önce bahsetmiştik. Bilinçdışı, Lacan'a göre Freud'un belirttiği gibi bireye doğuştan gelmez, sonradan yapılır, tıpkı dil gibi. Zaten dil ile ilişkiye geçmenin bir sonucudur bilinçdışı (Tekelioğlu, 1983: 106). Dil, düşüncenin maddesidir ve düşünme eylemi zaten bilinçdışıyla ilişkilendirilmeye açıktır.

Lacanyen bir nöropsikanalizin mümkünlüğü sorunu bize açıklamamız için iki boşluk bırakır: Birincisi, Lacanyen nöropsikanalizin nesnesi nedir? İkincisi, bu nesneyi nasıl bir yöntemle inceler?

İşte demin bahsettiğim bilinçdışı Lacanyen psikanalizin nesnesidir, yani incelediği doğal durum ve yapı. Ancak bunun doğuştan gelmediğini, özne ile beraber kurulduğunu, öznenin Kültür'ün egemenliğine girerek ve Oidipus nedeniyle kastrasyon korkusu yaşayarak kendine yabancılaşması sayesinde bu yapının kurulduğunu gördük. Peki, bir bilim olarak Lacanyen nöropsikanalizin nesnesi de bilinçdışı olarak tanımlanabilir mi?

Bu soruya doyurucu bir cevap verebilmemiz için bilinçdışını düzgün bir şekilde tanımlayabilmemiz gerekiyor. Bilinçdışı (unconscious), arzularımızın bastırıldığı bir havuz değil, bilincin dışında kalmış tüm arzuların toplamı ve dinamik ilişkileridir (Tura, 2010: 67). Bu dinamik ilişkiler bilinçdışını oluşturur, toplumsal kendilik ise bu bilinçdışını arzularla doldurur ancak bu onu bir havuz yapmaz; bilinçdışı gerçekten de bilincin dışında kalmış bir konumdur. Bu durumda bilinçaltıyla (subconscious) bilinçdışı arasında net bir ayırım yapmamız gerekiyor:

“Bilinçaltı, dikkatimizi yoğunlaştırmadığımız algılarımızı, bazı otomatik hareketlerimizi, fikir çağrışımlarını, hatta üzerinde bilinçli olarak düşünmediğimiz halde bir anda olgunlaşmış olarak bilinç alanında bulduğumuz fikirlerimizi vs. ilgilendirir. Buna karşılık bilinçdışı, toplum tarafından kabul edilmeyen arzuların bastırılması ve tamamen bilincin alanının dışında tutulması ile oluşur. Aynı şekilde, çocukluk çağının tüm travmatik anıları da (ki bu anılar da doğrudan toplum tarafından kabul edilmeyen arzular ile ilişkilidir) bilinçdışının materyalleri arasındadır. Bu durumda bilinçdışına bastırma, toplumsal Ben'in ilkel dürtülere karşı kendini koruduğu bir 'savunma düzeyi' olarak karşımıza çıkar.” (Tura, 2010: 53).

Demektir ki önceden bilinçdışına atfedilen havuz benzetmesi daha çok bilinçaltı kavramıyla ilişkilidir. O halde aslında Lacan'ın tanımladığı psikanaliz biliminin teorik nesnesi bilinçdışı mıdır yoksa bilinçaltı mı? Bu sorunun cevabı Lacan'ın toplumsal öznesinden ayrı cevaplanamaz. Toplumsal özne bilinçdışında konumlanır, bilinçaltı ise bilinçdışının bir işlevi gibi görev alır. O halde cevap aslında her ikisinin de Lacanyen psikanalizin nesnesi olmasıdır.

Sadece bilinçdışı tanımını gereğince biyolojik bir yöntemle incelenmeye kapalı gözükmektedir. Ancak bilinçaltını bu yöntemlerle inceleme olanağımız olabilir. Bu düşünce bizi Libet'in ünlü çalışmasına götürür diye düşünüyorum.

Libet, bilinçdışına değil de bilinçaltına nörolojik bulgularla yaklaşabilmiştir kanısındayım. Libet'in çalışmasında, eyleme geçmeye yol açan istemli sürecin, bilinçli harekete

geçme niyetinin ortaya çıkmasından çok önce beyinde başladığı bulgulanmıştır, bu bir “zaman aşımı” olarak karşımıza çıkar (Libet, 1992). Bu demektir ki bir eylemde bulunmadan önce beyinde bilinçaltı bir faaliyet bulunmaktadır. Libet’in çalışması zihin felsefesi ve özellikle de özgür irade sorunuyla yakından ilişkilidir. Bu çalışmadaysa sadece Libet’in bulgularının bize bilinçaltı hakkında neler söyleyebileceğini tartışacağız.

Libet’in deneyi basittir, deneklere istedikleri zaman ellerini kaldırmaları söylenir, aynı zamanda el kaldırdıklarında karşılarında duran saatteki yelkovanın nerede bulunduğunu da not etmeleri istenir. Tüm bunlar yaşanırken deneklerin beyin faaliyetleri EMG ve EEG cihazlarıyla ölçülmektedir. Deneyin amacı, deneklerin ellerini kaldırmaya niyetlendiği anı, ellerini kaldırdıkları yani harekete geçtikleri anı ve bunlara ilişkin beyindeki aksiyon potansiyelinin başlangıcını ölçmektir. Deneyden sonra görülmüştür ki aksiyon potansiyeli eyleme geçmeden önce değil, niyetlenmeden de önce başlamıştır. Yani önce bir aksiyon potansiyeli gözlemlenmiş, ardından denek eyleme dair niyetini üretmiş ardından da eyleme geçmiştir (Alıcı, 2013: 36-7). Bu bize sanki beyinde bilinçaltı bir faaliyet nedeniyle meydana gelen aksiyon potansiyeli sayesinde niyetlenmeye ardından da eyleme geçmeye itiliyormuşuz gibi gelir. Yani özgür iradenin varlığına büyük bir darbe indirir. Aynı şekilde bilinçaltının da beynin bir işlevi olup olmadığı sorusunu sormamıza neden olur. Bu konuda Kandel’in düşünceleri yolumuzu aydınlatılabilir:

“Bu şaşırtıcı sonuç bize bilinçdışı içgüdülerimizin ve arzularımızın esiri olduğumuzu düşündürebilir. Gel gelelim gerçekte beyindeki etkinlik, hareket etme kararından önce başlar, hareketin kendisinden önce değil. Libet’in açıkladığı üzere, istemli bir eylemi başlatma süreci, beynin bilinçdışı [bu hususta bilinçaltı demek daha doğru olur sanırım] işlem bölgelerinden birinde hızla meydana gelir; gel gelelim daha yavaş devreye giren bilinç tam eylem başlamadan önce bu eylemi ya onaylar ya da veto eder. Dolayısıyla siz parmağınızı oynatmadan yüz elli milisaniye önce bu hareketi gerçekten yapıp yapamayacağınıza bilinciniz karar vermiştir. Libet’in ortaya koyduğu şudur: Bir eylemde bulunacağımız zaman önce beyin etkinliği, sonra bilinçli farkındalık oluşur. Yani beyin etkinlikleriyle ilgili bilgilerimizi, bu etkinliklerin bilinçle ilişkisini değerlendirerek tazelememiz gerekir.”

(Kandel, 2020: 268).

Bilinçaltının beynin bir işlevi ve bilimsel olarak incelenebilecek bir nesne olduğunu kavradığımızıza göre Lacanyen nöropsikanalizin epistemolojisiyle ilgili tartışmaya geçebiliriz. Lacan’a göre psikanalizin bilim ötesi bir şeyi ima ettiğinin ne kadar farkına varırsak analizde neyin bilime indirgenip neyin indirgenemeyeceğinin sorusu etrafında süre giden belirsizliği de o ölçüde açıklayabiliriz (Lacan, 2013: 279). İşte burada devreye giren nöropsikanaliz, psikanalizin Lacan’ın iddia ettiği gibi bilimin çok ötesinde bir şey olmadığını bize göstermektedir. Nöropsikanalizin kendi epistemolojik sorunlarını bir kenara bırakıp bilimsel yöntemini biraz irdelersek fenomenal yaşantılarla nöral faaliyetlerin aynı şey olduğunu görürüz. Buna çift görünümlü tekçilik denir.

Dell’Aglıo (2019) bu yöntem üzerinden Lacanyen nöropsikanalizi kurar. Diğer araştırmacılar (örneğin Bazan, Johnston, Ansermet ve Magistretti gibi) Lacan’ın *jouissance* kavramıyla bu işi yürütmektedirler. Oysa Dell’Aglıo (2019) Lacancı özneye kısaca değinerek onun sağ hemisferle ilişkisini ortaya koyar. Nöropsikolojik araştırmalar, sağ hemisferin ego merkezli vücut oluşumu için gerekli olduğunu ileri sürmektedir (Morin ve ark., 2003 akt. Dell’Aglıo, 2019). Benzer şekilde sağ hemisfer hasarı öznenin dış dünyayla algısal ve motor ilişkisini bozan semptomlara ve aynı zamanda benliğin parçalanmasına neden olabilir (Kaplan-Solms & Solms, 2002 akt. Dell’Aglıo, 2019). Bunlarla birlikte Lacan’ın Borromean düğümündeki kavramlarından olan gerçeği subkortikal, simgesel sol hemisfer, imgesel ise sağ hemisfer yapılarıyla eşlemiştir (Dell’Aglıo, 2019).

Asıl mesele Dell’Aglıo’nun kurduğu bu Lacanyen nöropsikanalizin neyi amaçladığıdır. İşte Dell’Aglıo ile hemfikir olamadığım kısım budur: Lacan’ı nörobiyolojiyle açıklamak yerine onu biyolojinin ötesine taşımaya amaçlar. Bu bakımdan ona sadık kalmanın ne kadar doğru olduğunu bilemiyorum. Yine de Lacancı öznenin nörogelişimsel bir açılımını yapmanın Lacan’ın fikirlerini nöropsikanalize kazandırabilmenin en mantıklı yolu olduğu ve bu sayede biyolojiyi ona değil de onu biyolojiye yakınlaştırabileceğimiz kanaatindeyim.

Çift görünümlü tekçilik bize zihinsel bir durumun aynı zamanda nörolojik bir durum olduğunu söyler. Yani birbirinden ayrılmayan iki durum vardır: öznenin fiziksel durumu ve zihinsel durumu. Kendini aynada gören birey fiziksel konumunu algılar, benzer şekilde içe bakış yöntemini kullanan özne de içsel yaşantısını algılayacaktır (Solms & Turnbull, 2013: 68). Bu durum psikanalizi nörobilimleri birleştirmek için en ideal yöntemi sunar ancak neden-sonuç problemine kesin bir cevap verememektedir. Nöropsikanalizin epistemolojik çıkamazı işte budur, zihinsel durum nöral yapıların bir sonucu değil midir sorusuna zihinsel durum ile nöral yapıların bir madalyonun iki yüzü olduğunu ve birbirlerinden ayırtılamayacağımızı söyleyerek doyurucu bir cevap veremez. Bu bakımdan Searl’ün fikirleriyle (Doğan, 2018) benzeştiğini düşünüyorum. Her iki düşüncenin de epifenomenalizme⁴ doyurucu bir cevap veremediği kanısındayım.

Kabul edilmelidir ki psikanalizi nörobilimle bağdaştırmak için kullanılacak en akılcı yöntem çift görünümlü tekçiliktir. O halde Lacanyen nöropsikanalizin de böyle bir yöntemle özneyi ele alabilmesi gerekir. Şimdi şu soruya yanıt aramamız lazım: Lacan’ın tanımladığı ve zihinsel/psikanalitik bir duruma tekabül eden ayna evresi sırasında çocuğun beyinde ne gibi nöral yapılar harekete geçmekte ve gelişmektedir?

Bu soruya verebileceğimiz cevabın zihin kuramıyla bağlantılı olduğundan daha önce bahsetmiştim. Zihin kuramı beyindeki belli başlı yapıların gelişimiyle yakından alakalıdır ve fenomenal yaşantılarımızı anlamlandırma yeteneğimizle ilişkilidir. Bir sonraki bölümde de Lacanyen öznenin zihin kuramıyla ilişkisine değinerek Lacanyen nöropsikanalizin mümkün olduğunu savunacağım.

⁴ “Epifenomenalizm, zihinsel olayların beyindeki fiziksel olaylardan kaynaklandığını fakat bu fiziksel olaylar üzerinde zihinsel olayların herhangi bir nedensel etkisinin olmadığını savunan görüştür (William, 2012). Epifenomenalizm, bedenden zihne doğru tek taraflı bir nedensellik bulunduğunu kabul eder. Buna göre, zihinde bulunan her şey bedensel faaliyetlerin bir ürünüdür (Schaffer, 2005: 63).” (Doğan, 2018: 234).

3. Zihin Kuramıyla Bağlantılar

Lacan'ın özgün kuramıyla zihin kuramı yeteneği arasında bir bağlantı oluşturma fikri aslında Saffet Murat Tura'nın 2007 tarihli *Histerik Bilinç* isimli çalışmasına dayanıyor. Bu çalışmada Tura, zihin kuramının (söz konusu çalışmada zihin teorisi diye geçiyor) etoloji çalışmalarıyla ilişkisine ve evrimsel yönüne değinerek şöyle söyler: “Bir bakıma bizi toplumsal bir birey haline getiren de başkalarının zihinlerini etkileme, onların gözünde önemli ve saygın bir konum elde etme çabamızdır. Sürü yaşamına dönük bu içsel özelliğimiz ötekini oyunumuzu sahnelediğimiz yer haline getirecektir (Lacan'ın teorisi bu modern bulgular çerçevesinde yeniden değerlendirilebilir.)” (Tura, 2007: 122). Bu alıntıda vurgulu bir şekilde Lacan'ın bahsettiği ve aslında toplumsal (bu bakımdan Kültür'ün ürünü) olan bir öznenin zihin kuramıyla açıklanabilmesinin mümkün olduğunu belirttiğini düşünüyorum.

Lacan'ın kuramını, biyolojinin üstünde bir kuram olarak kabul etmeye devam edersek Lacanyen bir nöropsikanaliz mümkün olmayacaktır. Çünkü bu sadakat, Lacan'ın tanımladığı içsel yaşantıların (örneğin bu çalışmada ele aldığımız ayna evresinin) nörobiyolojik yönlerini görmezden gelmemize sebep olacaktır. Çift görünümlü tekçiliğin de belirttiği gibi birbirinden ayıramayacağımız bu iki algısal boyutta, Lacanyen taraf için nörobiyolojik açılımlar zaten etkisiz elemandır. Bu nedenle Lacan'dan feragat ederek onun kuramını bilimsel bir zeminde yeniden kurabiliriz kanısındayım. Bunu yapabilmemizin en akılcı yolu ise, benim düşünceme göre, Lacancı özneyi nörobiyolojik bir temeli olan zihin kuramı yeteneğiyle açıklayabilmektir.

Zihin kuramı, Plastow'un (2012) da tanımladığı gibi başkalarının zihinlerini okumaktan ziyade kişinin başkalarından kendilerine geri yansıyan özsel düşüncelerini içerir. Bu, zihin kuramı yeteneğinin başkalarını anlamamıza yaradığını gösterir ancak kendi öznelliğimizden kaçamayacağımızı da vurgular. Beyin gelişimi sırasında oluşan bir işlemdir.

Zihin kuramı, sosyal dünyamızı şekillendirmemizi sağladığı için empati, öz farkındalık, kendilik, vb. kavramlarla yakından ilişkilidir. Bu kavramlar Morin'in 2010 tarihli çalışmasında derinlemesine incelendiğinden ve özellikle kendilik meselesine vurgu yaptığından ötürü bu çalışmada sıklıkla ele alınacaktır ancak ondan önce zihin kuramının nöral yapılarla ilişkisini daha net bir biçimde ortaya koyabilmemiz gerektiğini düşünüyorum.

Zihin kuramı başta otizm olmak üzere Down sendromu, demans, bipolar bozukluk, şizofreni ve frontal lob lezyonları gibi patolojilerin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir (Drubach, 2008). Yalnızca bunlarla da sınırlı değildir, hatta sosyal psikolojide başlıca bir araştırma konusu olarak ele alınabilecek kadar sosyal yaşantımızda baskın bir konuma sahiptir –ki zaten bu yönü sayesinde Lacan'ın toplumsal öznesiyle büyük bir bağı vardır.

Zihin kuramı yüksek düzeyde muhakeme yeteneğimizi temsil eder. “İnsan sinir sisteminin diğer primatlarda olduğu gibi sürü (grup) içindeki ilişkilere dönük olarak programlandığını gösteren bir bulgudur” (Tura, 2007: 121).

Zihin kuramıyla ilgili yapılan lokalizasyon çalışmalarında “zihin kuramı görevleri” olarak bilinen bir yöntem kullanılır. Bunlar bireyin inancını, metafor kavrama kabiliyetini, gaf yapma (bu daha çok Fransızca bir kelime olan “faux pas” ile isimlendirilir, gaf yapma ya da pot kırma gibi anlamlara gelse de Türkçedeki karşılığı tam olarak bunlar değildir) ya da gaftan anlama kabiliyetini ölçer. Lokalizasyon çalışmaları için bu görevlerle fMRG yöntemi birlikte kullanılır. Yapılan çalışmalar neticesinde en çok üzerinde durulan beyin bölgeleri

medial prefrontal korteks (MPK), superior temporal sulkus (STS) ve temporo-parietal bileşkedir (Fletcher ve ark., 1995; Jiang ve ark., 2017; Kana ve ark., 2014; Mukerji ve ark., 2019; Ogawa & Kameda, 2019; Vogeley ve ark., 2001). Bunlar haricinde pek çok beyin bölgesinin aktivitesinden söz edebiliriz, zihin kuramı yeteneği beynin her iki hemisferine de yayılmış geniş bir nöral şebekeyle ilişkilidir ve sadece sağ hemisferle ilişkilendirmek yanlıştır (Morin, 2010).

Aynada kendini tanıma, öz farkındalık ve kendilik kavramları birbirleriyle ilişkilidir. Kimi zaman öz farkındalığı bilinç kavramı yerine kullansak da bilincin kendisine ait geniş bir tanım yelpazesi olduğu için tek başına bir doğruluğu yoktur. Oysa öz farkındalık ve kendilik birbirine daha sıkı ağlarla örülüdür. Kendilik kavramına daha geniş bir tanım getirmemiz gerektiğini düşündüğüm için öz farkındalığı, kendiliğin bir tanımı olarak ancak tek başına anlamını karşılamayacak şekilde kullanacağım. Aynada kendini tanıma (AKT) davranışı ise bizi Lacan'a bağlayan büyük bir referans noktası olacaktır. AKT, insanlarda 18-24 aylıkken yaşanan gelişimsel bir dönüm noktası olarak ele alınır (Morin, 2010). Bu, Lacan'ın ayna evresindeyken verdiği sayılarla tutarlıdır.

Morin (2010), AKT yeteneği kaybının öz farkındalığı etkilemediğini vurgular ve 2008 tarihli bir araştırmayı örnek gösterir. Bu araştırmada prosopagnozik bir vaka kendini aynada tanımasa bile "mükemmel" bir öz farkındalık yeteneği sergiler. Buna katılabilirim ancak AKT ve öz farkındalığın hiçbir ilişkisinin bulunmadığını iddia edemem, öz farkındalığın bu AKT yeteneğinin gelişimiyle yakından ilişkili olduğunu düşünmekten yanayım. Çünkü öznenin erken dönem gelişiminde de AKT yeteneğinden yoksun olması öz farkındalığın oluşmasına ket vuracağı kanısındayım. 2008 tarihli çalışmadan örnek gösterilen bu vaka prosopagnozik olsa bile rahatsızlığından önce kendisini büyük bir ihtimalle aynada tanıyabiliyordu. Söz konusu hasta beş yaşındayken geçirdiği bir kaza sonucu sol görme korteksi ve sağ fuziform girusundan hasar almıştı; anlama gücü, hesaplama zorluğu, yavaş okuma hızı, zayıf yön duygusu, koordinasyon bozukluğu vb. kusurlara rağmen entelektüel işlevler olarak nitelenebilecek pek çok beceriye sahipti ve 16 sene eğitim görmüştü (Klein ve ark., 2008; Michelon & Biederman, 2003). Bu bize kendiliğin nörogelişimi için kesin bir gelişimsel yaş aralığı vermez ve Lacanyen anlamda vakanın kazadan önce Oidipal aşamayı geçtiğini veya Kültür'ün düzenine adım attığını kesin bir dille iddia edemeyiz, ancak bize kendilik hakkında değerli bir referans noktası verebilir: AKT yeteneği ve kendiliğin zayıf bir ilişkisi olsa da kesin bir dille hiçbir ilişkisinin olmadığını iddia etmek mümkün gözükmemektedir.

Morin (2010), öz farkındalık ve zihin kuramı yeteneklerinin de birbirleriyle eş tutulmaması gerektiğini haklı bir şekilde savunmuştur. İlk olarak AKT yeteneğinin 18-24 aylık insanda ortaya çıkmasından ve zihin kuramı yeteneğinin tam olarak altı yaşında gelişmiş olmasından yola çıkarak iki yeteneğin gelişimi arasında duran bu uzun süreye vurgu yapar. Ama zihin kuramı yeteneği tam olarak gelişene kadar ki, yani altı yaşına kadar ki süreçte ortada hiç zihin kuramı yeteneği yoktur gibi bir tezi savunmak doğru olmaz. Bireydeki kendilik zihin kuramı yeteneğine bağlıdır çünkü kendilik toplumdan ayrı düşünülemez, bu nedenle zihin kuramı yeteneğine tekabül eden başkalarını anlayabilme becerimize ihtiyaç duyarız. Öte yandan zihin kuramı yeteneğinde seviyeler söz konusudur, birey altı yaşındayken bu yeteneği tam anlamıyla kazanabilecek bir gelişim eğrisine sahip olsa da o zamana kadar bireyin içinde bulunduğu seviyeleri göz ardı edemeyeceğimiz için zihin kuramını direkt ele yemeyiz. Örneğin üçüncü düzey yönelim bilincinde birey, ikinci şahsın kendisi hakkında ne

düşündüğünü düşünebilir, yani başkaları hakkında düşünmeyi geçmiş ve başkalarının onun hakkında ne düşündüğünü düşünebilmeye başlamıştır, ayrıca bu yetenek birey 4-5 yaşlarında kazanılır ve bundan önce çocuk, ikna edici bir biçimde yalan söyleyebilme yeteneğinden yoksundur (Gluckman ve ark., 2012). Morin'in (2010: 7) içinde derin imalar barındıran "Öz farkındalığa sahip bireyler, başkalarının zihinsel durumlarını düşünmeden sosyal dünyalarında dört yıl veya daha uzun süre nasıl gezinebilirler?" sorusu böylelikle cevaplanmış oldu.

Morin (2010), ikinci olarak, öz farkındalık ve zihin kuramı yeteneklerinin aynı şeyler olmadığı savını, nöro-görüntüleme çalışmalarıyla açıklar. Öz farkındalık görevleri medial prefrontal korteksin (MPK) ventral bölümünü aktive ederken zihin kuramı görevleri MPK'nin daha dorsal bir alt bölümünü aktive eder (Morin, 2010). Morin'in bu çıkarımlarına katılmakla birlikte iki yeteneğin de kendilikle ilişkili olduğunu göz önünde bulundurarak prefrontal korteksle olan derin ilişkilerinin hipotezim için bir başka sağlam referans noktasını oluşturduğunu düşünüyorum.

Morin (2010), zihin kuramı yeteneklerinin yalnızca sağ hemisferle alakalı olmadığını ortaya koyarak Feinberg ve Keenan'ın (2005) savlarını çürütür. Onlara göre kendiliğin oluşumunda klinik çalışmalar göstermektedir ki sağ hemisferin baskın bir rolü vardır, ancak kendiliğin orada konumlandığını iddia etmemektedirler (Feinberg & Keenan, 2005). Oysa Morin'in (2010) ortaya koyduğuna göre zihin kuramı görevlerinde MPK ve orbitofrontal korteks, superior temporal sulkus, temporo-parietal girus ve parasingulat korteks bilateral olarak aktivasyon sergiler (Carrington & Bailey, 2009 akt. Morin, 2010). Yani öznenin kişilik özellikleri, geçmişi ve duyguları hakkında düşünebilmesi gibi kendilikle yakından alakalı beceriler sadece sağ hemisferi değil, beynin her tarafına yayılmış geniş bir nöral şebekeyi aktive eder. Sağ hemisfer lezyonlarından sonra ortaya çıkan derealizasyon, asomatognozi veya aynada kendini tanıyamama gibi sendromlar içsel kendilikten ziyade vücut imgesiyle alakalı oldukları için öz farkındalığa dolayısıyla da nispeten kendiliğe zarar vermezler (Morin, 2010).

İç konuşma yeteneği ise öz farkındalıkla, dolayısıyla da kendilikle yakından ilişkilidir ve sağ yarıkürede değil, sol yarıkürede baskın olarak konumlanmıştır (Morin, 2010). Bu bağlamda zihin kuramı yeteneğiyle yakından bağlantılı olduğu düşünülen superior temporal sulkusun da dil korteksinde konumlandığını düşünürsek ve zihin kuramı ile kendiliğin ayrılmaz bağına göz önünde bulundurursak kendilik ile dilin güçlü ilişkisini de daha iyi anlarız. Yaklaşık 40.000 yıl önce gerçekleştiği düşünülen ve insan türündeki büyük bir kültürel patlama ile ortaya çıkan entelektüel işlevler arasında dil de bulunmaktadır (Leary, 2004 akt. Morin, 2010). Hayatının büyük bir bölümünü kör ve sağır geçiren Helen Keller, kendisine dil öğretilmeden önce herhangi bir benlik (bu anlamda kendilik) duygusuna sahip olmadığını iddia etmiştir (Salzen, 1998 akt. Morin, 2010).

Bütün bu veriler ışığında Lacan'ın öznesinin aslında toplum tarafından şekillendirilmiş bir kendiliğe sahip olduğunu, öznenin kendisini de buna göre şekillendirdiğini ve bunu zihin kuramı yeteneğiyle yaptığını fark etmemiz gerekir. Kendiliğin oluşumunda bir zorunluluk olarak karşımıza çıkan Öteki'nin varlığı, yani eksiksiz bir Kültür düzeni (bu anlamda toplumun ta kendisi) yalnızca zihin kuramı yeteneği sayesinde bireye geri yansımaktadır. Zihin kuramının bile öznellikten kaçamayacağını vurgulamıştık, yani zihin okumak gibi bir

şey asla söz konusu olmaz. Biz sadece kendimize ait düşüncelerimizi başkalarına atfederek onlardan bize sekmesini sağlarız ve kendilik meselesi bu aksiyomlar üzerinden şekillenir.

Zihin kuramının organik bir beyin işlevi olduğunu belirtmek zorundayız. Başkalarını anlamamız için beynimizin pek çok bölgesine yayılmış ve prefrontal korteks ile dil korteksinin özellikle önemli olduğu bir nöral şebeke gereklidir. Bu nöral şebekenin afektif sinirbilimin ele aldığı temel alanlar olan subkortikal yapılarla bağlantısı olmadığını düşünemeyiz. Çoğu neokortekste yer alan bu zihin kuramı bölgeleri subkortikal yapılarla ilişkiye geçerek bireyde gelişim gösterir. Bu nedenle bir sonraki bölümde afektif sinirbilim ile zihin kuramının ilişkisini ele alıp kendilik sorununu tutarlı bir özne-nesne problematiğine dönüştürmeye çalışacağım.

4. Afektif Sinirbilim, Kendilik ve Özne-Nesne Problematikliği

Jaak Panksepp'in laboratuvar çalışmalarına dayanan afektif sinirbilim, duygulanımın nörobiyolojisine derin bir açıklama getirir. Duygular gibi öznel hislerin beyin kökenli oluşumlarını irdeleyen afektif sinirbilim, bilinç ve kendilik gibi derin felsefi problemlere bilimsel perspektiften yaklaşmamızı sağlamasıyla büyük bir önem taşır. Her şeyden önce bu bilimin nesnesi öznel bir yaşantı olan duygulardır ve bunların beynimizde hangi nöral yapılarla ilişkili olduğunu ortaya çıkarması davranışçılardan büyük bir tepki toplamıştır (Panksepp, 2017).

Zihin bilimlerinde açıklanması en zor soru bilinç problemidir. Nöropsikanalize, Freud'un kuramını modern nörolojiyle birleştirmeye çalışması bakımından benzerlik gösteren Ey'in organo-dinamik teorisi bu probleme yönelik bir açıklama getiremediği için nöropsikanaliz kadar etkili olamamıştır (Tura, 2005). Öte yandan nöropsikanaliz epistemolojik açıdan zihin-beden sorununu çift görünümlü tekçilik yöntemiyle aşmayı becermiş ve bilinç konusunda kendisine bir yer edinmeyi başarmıştır (Solms & Turnbull, 2013). Aynı şekilde Panksepp de kendi kuramında bilincin zor problemini görmezden gelmez ve bilincin kendilik kavramıyla ilişkisine değinir (Panksepp, 2017).

Afektif sinirbilim evrimsel açılımlara sahip olduğundan ötürü insana yönelik yüksek zihinsel işlevlerin (örneğin zihin kuramı yeteneği, kendilik ya da AKT vb.) hangi nöral devrelerin ilişkiye geçmeleri sonucunda ortaya çıkabileceğine dair doyurucu gözükten veriler sunabilir. Panksepp (2017), özgün çalışmasında kendiliği ilkel yönlerini ele alarak incelemişti ancak bu çalışmamda ilkel kendilikten ziyade yüksek zihinsel işlevler aracılığıyla kurulan ama ilkel kendilikle de bağlantısı olduğunu düşündüğüm, kökleri Lacanyen kurama dayanan bir kendilik anlayışını ortaya koyacağım. Panksepp'e kendilik mevzusunda katıldığım görüş, kendiliğe düzgün bir açıklama getirilmeden bilince dair herhangi bir problemi açıklayamayacağımız görüşüdür (Alcaro ve ark., 2017; Panksepp, 2017).

4.1 Zihin Kuramı Yeteneğinin Afektif Sinirbilimdeki Temelleri

Afektif sinirbilimin yalnızca duyguların nörobiyolojik yönlerine açıklamalar getirdiğini düşünmek yanlış olur. Bugün bildiğimiz haliyle bu bilim dalı, öznel olarak nitelendirebileceğimiz (farkındalık, kimlik, duygu, biliş vb.) pek çok insani işleve bilimsel açıdan yaklaşarak yapılması zor bir işi başarır. Sırf duygulanımın nörobiyolojisi bile nörobilimde yeni bir çağı başlattı dersek yanlış olmaz kanısındayım.

İnsanda kendiliğin zihin kuramıyla bağlantılı olduğunu, bu yeteneğin insana başkalarını anlama becerisi kazandırdığını ve organik bir temele sahip olduğunu bir önceki bölümde ele almıştık. Söz konusu organik temelleri en iyi açıklayacak olan ve zihin kuramıyla sağladığımız öznel biliş ve duyguları bilimsel açıdan açıklamamıza yardımcı olacak olan yegâne bilim Panksepp'in özgün kuramıdır.

Panksepp'in temel iddiası, duygulanımın beynin subkortikal yapılarında gerçekleştiği ve bu ilkel beyin yapılarının neokorteks ile ilişkiye geçerek insana yüksek zihinsel işlevleri kazandırdığı yönündedir (Panksepp, 2017). Bu söz konusu zihinsel işlevlerle alakalı olarak yedi temel duygu tanımlanır: Arayış, Oyun, Bakım, Şehvet, Korku, Öfke ve Panik. Bu sistemler iki gruba ayrılır: Pozitif afektler (Arayış, Oyun, Bakım) ve Negatif afektler (Korku, Öfke, Panik). İlkel duygular ve onlara eşlik eden duygulanımlar, hayvanları hayatta kalmalarını teşvik edecek şekilde eyleme geçirme kapasitesini kazandırmış gibi görünmektedir. Duygular, hayvanları kaynakları keşfetmeye (Arayış), bu kaynaklar için rekabet etmeye ve bu kaynakları savunmaya (Öfke), bedensel tehlikeden kaçmaya ve kaçınmaya (Korku) ve potansiyel eşleri belirleyip yeniden üretmeye (Şehvet) teşvik eder. Sonrasında daha sosyal yönelimlere sahip memeliler, yavrularını beslemek için bir duygulanım sistemi (Bakım) edinirler. Sosyal teması ve sosyal bağı sürdürmek için güçlü ayrılık sıkıntı sistemi (Panik) ve özellikle genç hayvanları güreş, koşma ve birbirlerini kovalama gibi fiziksel aktivitelere düzenli olarak katılmaya teşvik eden karmaşık sistemler (Oyun) gelişir (Davis & Montag, 2019). İşte bu sistemlerde ortaya çıkan anormal hareketlilikler nedeniyle psikiyatrik hastalık kavramı meydana gelmektedir (Panksepp, 2017: 63).

Afektif sinirbilime göre insan doğduğunda neokorteks bir "tabula rasa"dan yani boşluktan ibarettir, subkortikal yapılarla ilişkiye geçmesiyle birlikte beyin gelişiminde neokorteks yüksek zihinsel işlevleri yerine getirebilecek bilişsel kapasiteye ulaşır (Davis & Montag, 2019). Bu demektir ki zihin kuramı gibi sıklıkla neokorteks bölgelerindeki aktivitelerle ilişkilendirilen yüksek bir işlev de afektif sinirbilimin tanımladığı subkortikal-neokorteks ilişkisinden bağımsız olamaz. Yani insanda zihin kuramı yeteneğinin ortaya çıkışı ve gelişimi afektif sinirbilimin tanımladığı duygulanım sistemlerinin neokorteksin belli başlı yapılarıyla gelişimsel açıdan bağ kurması sonucuyla açıklanır. Henüz hangi afektif sistem (ler)in zihin kuramına atfedilen neokorteks yapılarıyla ilişkili olduğunu bilmiyoruz ancak elimizde subkortikal yapıların frontal lob aktivitesiyle ilişkisine dair birkaç bulgu var.

Frontal lobun yüksek muhakeme becerisinden sorumlu beyin bölgesi olduğu bilinmektedir. Afektif sinirbilimdeki Negatif afektler frontal lob aktivitesini ketleyerek canlının muhakeme yeteneğini altüst eder, öte yandan Pozitif afektler de frontal lob aktivitesinin artmasıyla doğrudan ilgilidir ve canlının muhakeme becerisi sergilemesine yardımcı olurlar (Panksepp, 2017). Bu bilgi ışığında zihin kuramına atfedilen neokorteks bölgelerinden birisi olan prefrontal korteksin, beyin gelişimi boyunca Pozitif afektlerle girdiği ilişki sayesinde zihin kuramı yeteneğine yol açabileceğini söyleyebiliriz diye düşünüyorum. Bu açıdan Arayış ve Bakım sistemlerinden sorumlu nöral devrelerin özellikle etkili olduğu kanısındayım, çünkü Arayış sistemi dopamin nörotransmitteri ile ilişkisi sebebiyle entelektüel işlevlerin gerçekleşmesine yardımcı olur ve Bakım sistemiyle ilişkili olan oksitosin hormonu da empati kurma yeteneğiyle ilişkilidir ki zaten bu yetenek zihin kuramıyla yakından alakalıdır.

4.2 Kendilik ve Özne-Nesne Problemi

Panksepp'e (2017) göre bilincin afektif doğasını anlamamız için ilkel kendiliğin doğasını anlamamız gerekir. "İlkel biçiminde böyle bir sinirsel olgu, diğer tüm bilinç biçimlerinin ön temellerini oluşturabilir; yüksek bilinç düzeylerinin hiçbir zaman ortaya çıkmadığı, olgun bilincin esas nesnesi olabilir." (Panksepp, 2017: 640).

Kendiliğin bilinçle ilişkisi zorunludur, çünkü bilinçli öznenin kendine dönük öz farkındalığı kendilikle ilgilidir. Kendi olma, kendinde olma vb. anlamlarda kullanırsak öznenin birinci tekil şahsa yaptığı bir göndermeye dönüşür (Çifteci, 2018). Bu demektir ki kendilik bilinçli öznenin, bilinçli olduğunu fark etmesini sağlayan işlemdir. Bu nedenle kendilik sorunu özne-nesne probleminin bir parçasıdır, tıpkı zihin-beden sorunu gibi. Ve en önemlisi kendilik meselesi, bilincin problemlerini çözebilmemizin önünde duran bir engelden ziyade o problemleri çözmemize olanak tanıyacak bir tür ön sorundur. Aşılması gereken bir engel değil, çözülmesi gereken bir başka problemdir.

Kendiliğin organik bir temele sahip olması bilincin de bilimsel bir perspektifte konumlanmasının önünü açacaktır diye düşünüyorum. Zaten bilinç-bilim bugün vardır, ancak felsefi yorumlara bilimsel verilerden daha açık bir halde olduğundan ötürü kesin bir dille onu bilim ilan etmenin ne kadar doğru olduğunu bilemiyorum. Yine de Tura'nın (2007) ortaya koyduğu gibi bilinç meselesi bilimsel yöntemle ele alınıp incelenmeye açıktır.

Lacan'ın Öteki'nin dolayımında kurulmuş olan öznesi aslında organik temelli kendiliğin dış-yaşantısal fenomenlerinden başka bir şey değildir. Yani Lacan, biyolojik bir organizmayı toplumsal bir ürün haline getirmiş ve ona bir kendilik tanımlamıştır (Tura, 2010) ancak zaten o da bu öznenin biyolojik bir organizma olduğunu kabul etmiştir. Lacan'ın bir kendilik kuramı için gerekliliği buradan gelir, kendiliğin kökenlerini kavramamız yetmez, onun devamlılığını da kavramamız, geçirdiği her evreyi incelememiz gerekir. Nöropsikanaliz için Lacan'a ihtiyaç duysun sorusu da buna benzer. Özne, Lacancı bir öznedir ve özne-Kültür ilişkisini Lacan'dan bağımsız ele alamayız. Lacan en nihayetinde şunu söyler: Kültür olmadan organizma özneye evrilemez. Eğer insanın bir zihni varsa bunun nedeni diğer zihinlerin birlikteliğinden oluşan bir Kültür düzeninin var olmasıdır. İşte bu sayede Lacanyen bir nöropsikanaliz özneyi, özne-nesne diyalektiğinde kurulmasına bilimsel açıdan bir yorum getirerek bizi kendiliğin nöral temellerine bağlar.

Özne-nesne problemi, diğer zihinlerle (nesnelere) kendiliğe sahip öznenin zihninin nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu sorgular. Diğer zihinlerin öznenin zihnindeki işlevi nedir ve ona ne kazandırır ya da ne kaybettirir? Buradaki diğer zihinlerle nesnelere özdeşleşmesi akılda büyük bir soru işareti bırakacaktır diye düşünüyorum. Burada, ikisinin de bir varsayım olduğunu açıklama taraftarıyım. Şöyle ki insanın ontolojik olarak bir zihne sahip olduğunu bildiği tek zihin kendi zihnidir, bunun haricinde hiçbir şeyin zihinsel konumunu içsel olarak yaşantılayamayacağımız için çevremizdeki her şeyin bir zihne sahip olup olmadığını bilemeyiz. Bu demektir ki aslında dünyadaki tek özne yine bizlerizdir ve bu durum çevremizdeki canlı ya da cansız her türlü organizmayı bir nesneye çevirir. Chalmers'in zombi argümanının aynısından bahsediyorum, kendimiz haricinde hiçbir şeyin veya hiçbir kimsenin bilincini deneyimleyemeyiz.

Plastow'un (2012) zihin kuramına ilişkin tanımını burada yeniden hatırlatmam gerekiyor: Zihin kuramı başkalarının zihinlerini okumaktan ziyade kişinin başkalarından kendilerine geri yansıyan özsel düşüncelerini içerir, bu aynı zamanda zihin kuramı yeteneğinin başkalarını anlamamıza yaradığını gösterir ancak kendi öznelliğimizden kaçamayacağımızı da vurgular. Buna göre zihne sahip öznelerin nesnelere anlamlandırmaya çalışmasıyla alakalı her türlü girişim yine kendisine geri döner, çünkü her nesne bir yansıtıcı yüzeydir yani aynadır.

Bu problemin zihin-beden sorunuyla karıştırılmaması da ayrı bir önem arz ediyor. Öyle ki zihin-beden sorunu aslında özne-nesne probleminin bir alt sorusudur ve özneye alakalı bir yorumu içerir, oysa nesne sorununa bir gönderimde bulunmaz. Zihin-beden sorunu öznenin sahip olduğu zihnin ve bedenin ilişkisini irdeleyerek indirgeme meselesini araştırır. Özne-nesne problemine indirgemeci bir bakışın mümkün olmadığı kanısındayım çünkü ortada birbirine indirgenebilecek materyaller bulunmaz, özne kendilik işlevine sahip bir organizmadır, nesne ise kendilik işlevine sahip olup olmadığı tartışılmaya kapalı olan bir pozisyon yani Öteki'dir.

Burada Mead'in kendilik hakkındaki görüşlerine Lacanyen nöropsikanalizde öznenin oluşumuyla bir ortak noktaya sahip olduğunu düşündüğüm için yer vermenin daha doğru olacağı kanısındayım. Mead özgün kuramında kendiliğin biyolojik bir organizmada başladığını ancak toplumdaki asla ama asla soyutlanamayacağını vurgulayarak materyalist görüşün karşısında yer alır (Kınağ, 2019). Kendi açımdan materyalist bir temele sahip olduğumun altını çizerek Mead'in "özneyi toplumdaki soyutlayamayız" görüşüne katılıyorum, ancak kendiliğin organizmadan üstün bir kavram olduğu görüşüne de karşıyım. O, kendiliğin organizma-dış dünya ilişkisinde kurulduğuna değinerek birbirlerine indirgememizin yanlış olduğunu vurgulasa da kendiliğin organizmaya indirgenebileceğini ancak toplumdaki (yani Kültür'ün düzeninden) soyutlanamayacağını, ikisinin arasında bir hiyerarşinin bulunduğunu düşünüyorum. Burada devreye giren zihin kuramının, özneye kendilik işlevini kazanmasında Öteki'yi anlamlandırmasıyla yardımcı olduğu kanısındayım.

Bilincin zor problemini çözmek istiyorsak kendilik meselesine ilişkin problemleri çözmemiz, onları aşılacak bir engelden çok çözümlenmesi gereken sorular olarak görmemiz gerekiyor. Buna ilişkin en önemli meselelerden birisi de düşüncenin maddesi olarak tanımladığımız dil ve onun doğasıdır. Dil sorunu, bu çalışmada özellikle ayrıntısına girmekten kaçındığım bir meseleydi çünkü son derece karmaşık ve zor kavranabilir yapıya sahip olan bir işlev. Ama şu kadarını söyleyebilirim ki asıl Borromean düğümü dil, kendilik ve bilinç arasında kurulmuş haldedir ve birini diğerlerinden ayırmanız imkansızdır çünkü hepsi birbiriyle ilişkili, birbirini besleyen ve doyuran işlevlerdir. Hepsi ayrı ayrı tartışılmayı hak eden zihin felsefesinin uç sorularıdır ve bilimden ayrı bir şekilde düşünülemez.

5. Sonuç: Egogenez Hipotezi

Şu ana kadar ele aldığımız tüm konular aslında bizi kendiliğin oluşumu hakkında kullanabileceğimiz basit bir hipoteze götürüyor. Çalışmamın başında da belirttiğim gibi aslında hipotezin kurulması asıl amaç değildi. Nihai amacım bilinç problemlerini çözebilmemize imkân

tanıyacak olan özne-nesne problematiğine düzgün bir tanım getirebilmeyi ki bunu 4. bölümde az da olsa gerçekleştirebildiğime inanıyorum. Şimdi sıra kendilik işlevi hakkındaki hipoteze geliyor.

Freudyan ego'dan farklı olarak kelimeyi aynen bıraksam da "kendilik" anlamında kullanma taraftarıyım, ancak birbirlerine karışmaması için (biraz da Lacan'ı rol model alarak) Ego'yu büyük harfle yazacağım ve hipotezime kendiliğin kökenlerine dair bir varsayımda bulunduğum için Egogenez diyeceğim.

Çok kısa bir şekilde çalışmada şu ana kadar geldiğimiz yeri özetlemek Egogenez hipotezini tanımlamamız için yerinde olacaktır. Lacan, insanın sahip olduğu özneyi Öteki'nin alanında kurgular. İnsan yavrusu aynada kendini görünce beden bütünlüğünü algılayıp sevinir, ardından annesinden bağımsız olduğunun ayırdına varır ve annesiyle bütünleşmenin yollarını arar, bu yüzden onun arzusu olmak ister, baba devreye girer ve annenin arzusunun aslında babanın fallusu olduğu ortaya çıkar, bu sefer insan yavrusu fallus olmak istemektedir. Burada devreye giren Oidipal dönem insan yavrusunu kastrasyonla tehdit eder, bir yandan da Kültür'ün düzeni baş göstermiştir, özne mecburen bu yasaklara boyun eğer ve Öteki'nin alanında kendisini bir yarılma kurur, bu yarıktaki bilinçdışı oluşur (Balkaya, 2013; Çoban, 2005; Tura, 2010). Lacan'ın bunları tanımladığı sırada insan yavrusunun beyinde belli başlı nöral mekanizmalar gelişim göstermektedir, örneğin zihin kuramı yeteneğiyle yakından ilişkili olduğunu gördüğümüz prefrontal korteks gelişmeye başlamıştır ve bu gelişim ergenlik döneminin sonuna kadar devam edecektir.

Lacanyen nöropsikanalizin nesnesi hala bilinçdışı olabilir ancak Libet'in (1992) gösterdiği gibi daha çok bilinçdışıyla alakalı bir kavram olan bilinçaltı bilimsel bulgularla yorumlanmaya açık haldedir. Lacanyen nöropsikanalizin bir başka araştırma nesnesi de kendilik olmalıdır. Lacan'ın tanımladığı özne, bir tür kendiliğe sahiptir ve bu bilinçten ayrı düşünülemez. Lacan'ın öznesi aslında kendini Öteki'yi anlamlandırmasına yardımcı olduğu zihin kuramı yeteneğiyle kurur. Zihin kuramı yeteneği organik temellere dayanır ve insana başkaları hakkında düşünebilme yetisini sağlar. Bu durum asla diğer zihinleri okuyabileceğimiz anlamına gelmez, biz sadece diğer olası zihinler hakkında düşünebiliriz ve o düşünceler bize tekrar yansır (Plastow, 2012). Zihin kuramı afektif sinirbilimden ayrı düşünülemez çünkü Bakım ve Arayış gibi Pozitif afekt sistemlerinin nöral mekanizmaları zihin kuramının nöral mekanizmalarına bir temel oluşturur. Bu henüz kanıtlanmamış bir başka hipotezdir.

Tüm bunlar ışığında Egogenez hipotezini şu şekilde tanımlayabiliriz: Organizmada kendilik işlevinin oluşumu AKT davranışının kazanılmasına paralel olarak zihin kuramı yeteneğine atfedilen nöral yapıların gelişim göstermesi ve Kültür'ün ürünleri olan diğer olası zihinleri anlamlandırmaya çalışmasıyla kurulur. Bu oluşum için prefrontal korteks başta olmak üzere sol hemisferin ve orta beyin yapılarının gelişimi büyük önem arz eder, superior temporal sulkus gibi dil korteksinde konumlanmış nöral şebekeler de zihin kuramı için önemli bir yapı olduğundan ötürü kendiliği dil mekanizmalarından ayrı düşünemeyiz. Özellikle medial prefrontal korteks, öz farkındalık ve zihin kuramı işlevlerindeki konumu nedeniyle kendilik işlevi için de büyük önem arz etmektedir. Kendiliğin oluşumu için zihin kuramına atfedilen nöral devreler başta olmak üzere sol ve orta beyin yapılarının aktivasyonu temel alınmalı ancak bu yapılar işlev göstererek Öteki'ne anlam yüklemelidir. Yani kendilik için belirli nöral yapıların gelişmesi ve işlev göstermesi gerekli ve yeterlidir.

Dell’Aglıo (2019) Lacanyen nöropsikanaliz alanında şimdiden büyük konuma erişti ve kendi düşüncelerini klinik-anatomik yöntemle geliştirdi ki bu yöntem nöropsikanalizin kullandığı başlıca bilimsel yöntemlerden birisidir (Solms & Turnbull, 2013; Tura, 2005). Aynı şekilde Egogenez hipotezinin de böyle bir yöntemle sınanmasının faydalı olacağı kanısındayım. Yine de gelişim evrelerini bebeklikten itibaren ele almamız gerektiği için (Lacan’ın ayna evresiyle uzmanların AKT davranışının oluşmasına getirdiği yaş aralığı 18 aylık bebeklik döneminde buluşur) bilimsel sınanmaya kısmen kapalı olabilir; bunun hipotezin geliştirilmesi gereken ve en zayıf olan yönlerinden birisi olduğunu düşünüyorum. Bir başka zayıf yön ise bilinç problemine dair herhangi bir açıklama getirmemesi, onu bir varsayım olarak ele almasıdır, örneğin nöral devrelerin bir işlev göstermesi meselesi zaten bilincin zor problemidir. Bu problemin çözümünü zaten vaat etmedim, ancak kendiliği anlarsak bilinci de anlayabiliriz fikrini savunuyorum. Bu bakımdan pek çok teori ve hipotez bilincin bu problemlerine bir açıklama getiremeden temellerini kuruyor, yine de onu görmezden gelmenin büyük bir hata olduğunu düşünüyorum, onu görmezden gelmediğimi ve kendilik gibi bir konuyu ele alırken zaten görmezden gelemeyeceğimizi vurgulamak istiyorum. Bu düşünceler de bir gün elbette aşılacaktır kanısındayım çünkü bilimin ilerleyişi buna bağlıdır: “Bilimde söylenen her söz, bir gün aşılmak için ve aşılsın diye, yani bir aşama olarak söylenir.” (Tura, 2010: ix).

Bitirirken Lacanyen nöropsikanaliz hakkında bir şeyi ele almak istiyorum. Lacan’ın özgün kuramını nöropsikanalizle birleştirmenin zorluğu yalnızca Lacan’ı anlamının bir nevi imkânsız olmasında değil, aynı zamanda onun söylediklerini şiddetli bir sorgulamaya çekmememizde yatıyor. Lacan pek tabii basite indirgenebilir, psikanaliz tarihindeki isimlerin kendi kurdukları okullarda adeta bir peygamber statüsüne kavuşmaları mantıksızdır, bu bilimsel objektifliğe kapalı bir konumdur. Bu nedenle Lacan’ın söylediklerini nöropsikanalizle bağdaştırmak istiyorsak önce Lacan’ı aşmalı ve ona duyduğumuz sadakati sorgulamalıyız; çünkü bilimde sadakat yoktur.

Kaynaklar

- Alcaro, A., Carta, S. & Panksepp, J. (2017). The affective core of the self: a neuro-archetypal perspective on the foundations of human (and animal) subjectivity. *Frontiers in Psychology*, 8, 1424.
- Alicı, T. (2013). *Gerçek bir yanlısıma: bilinç*. Metis Yayınları.
- Ansermet, F. & Magistretti, P. (2007). *Biology of freedom: neural plasticity, experience, and the unconscious*. (Çev. T. Fairfield). Other Press.
- Balkaya, D. (2013). *Özerk dil dizgesinden Lacan’ın simgesel düzenine*. Çizgi Kitabevi.
- Bazan, A. (2011). Phantoms in the voice: a neuropsychanalytic hypothesis on the structure of the unconscious. *Neuropsychanalysis*, 13(2), 161–176.
- Bazan, A., & Detandt, S. (2013). On the physiology of jouissance: interpreting the mesolimbic dopaminergic reward functions from a psychoanalytic perspective. *Frontiers in Human Neuroscience*, 7, 1-13.

- Bazan, A., & Detandt, S. (2017). The grand challenge for psychoanalysis and neuropsychology: a science of the subject. *Frontiers in Psychology*, 8, 1259.
- Çifteci, V. (2018). Geçmişten geleceğe kendiliğe bir bakış: özgünlük, zaman ve özgürlük. *MetaZihin*, 1(2), 195-210.
- Çoban, B. (2005). Aynalar şövalyesi ve bilinçdışının kaşifi Lacan. N. Rigel (Ed.). *Kadife Karanlık* içinde, sf. 277-291. 2. Baskı. Su Yayınevi.
- Davis, K.L. & Montag, C. (2019). Selected principles of pankeppian affective neuroscience. *Frontiers in Neuroscience*, 12, 1025.
- Dell’Aglıo, J. (2019). Of brains and borromeian knots: a Lacanian metaneuropsychology. *Neuropsychology*, 21(1), 23-38.
- Dell’Aglıo, J. (2020). No-thing in common between the unconscious and the brain: on the (im)possibility of Lacanian neuropsychology. *Psychoanalysis Lacan*, 4. Buradan alınmıştır: <https://lacancircle.com.au/psychoanalysislacan-journal/psychoanalysislacan-volume-4/no-thing-in-common/>
- Doğan, M. (2018). Biyolojik doğalcılık ekseninde John Searle ve zihin-beden problemi. *MetaZihin*, 1(2), 227-240.
- Drubach, D.A. (2008). The purpose and neurobiology of theory of mind functions. *J Relig Health*, 47, 354-65.
- Erkan, Ü. (2019). Lacan'da öznenin kurulumu ve ötekinin inşası: psikanaliz ve oryantalizm. *Turkish Studies*, 14(3), 1425-1440.
- Feinberg, T. E. & Keenan, J. P. (2005). Where in the brain is the self? *Consciousness and Cognition*, 14(4), 661-678.
- Fletcher P.C., Happé, F., Frith, U., Baker, S.C., Dolan, R.J., Frackowiak, R.S.J. & Frith C.D. (1995). Other minds in the brain: a functional imaging study of “theory of mind” in story comprehension. *Cognition*, 57(2), 109-128.
- Gluckman, P., Beedle, A. & Hanson, M. (2012). *Evrimsel tıbbın ilkeleri*. (Ed. B. Çıplak, O. K. Başkurt, H. Uysal). Palme Yayınları.
- Göka, E. (1997). Psikanalizin son döneminde iki kıtadan iki büyük kutup: Kohut ve Lacan. *Defer*, 29, Kış, 107-131.
- Jiang, J., Borowiak, K., Tudge, L., Otto, C. & von Kriegstein, K. (2017). Neural mechanisms of eye contact when listening to another person talking. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 12(2), 319-328.
- Johnston, A. (2012). Reflections of a rotten nature: Hegel, Lacan, and material negativity. *Filozofski Vestnik*, XXXIII(2), 23-52.
- Johnston, A. (2013). Drive between brain and subject: an immanent critique of Lacanian neuropsychology. *The Southern Journal of Philosophy*, 51, 48-84.
- Kaçar, E. (2018). Lacan ve topoloji. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar, 25, 535-554.
- Kaçar, E. (2019). Öznenin trajedisi: aynanın ötesine geçmek. *Dört Öge*, 15, 75-84.
- Kana, R.K., Libero, L.E., Hu, C.P., Deshpande, H.D. & Colburn, J.S. (2014). Functional brain networks and white matter underlying theory-of-mind in autism. *SCAN*, 9(1), 98-105.
- Kandel, E. R. (2020). *Sıra dışı beyinlerden öğrenebileceklerimiz*. (Çev. I. Doğangün). Kolektif Kitap.
- Klein, S. B., Gabriel, R. H., Gangi, C. E. & Robertson, T. E. (2008). Reflections on the self: a case study of a prosopagnosic patient. *Social Cognition*, 26(6), 766-777.
- Kınağ, M. (2019). George herbert mead düşüncesinde kendilik: sosyo-ontolojik bir analiz. *MetaZihin*, 2(1), 103-136.
- Lacan, J. (1953). Some reflections on the ego. *The International Journal of Psychoanalysis*, 34, 11-17.

- Lacan, J. (1982). Psikanaliz deneyiminin ortaya koyduğu biçimiyle “özne-ben”in oluşturucusu olarak ayna evresi. (Çev. N. Kuyaş). S. Hilav (Ed.). *Yazko Felsefe Yazıları 1* içinde, sf. 149-156. Ağaoğlu Yayınları.
- Lacan, J. (1994). *Fallus'un anlamı*. (Çev. S. M. Tura). Afa Yayınları.
- Lacan, J. (2012). *Benim öğrettiklerim*. (Çev. M. Erşen). MonoKL Yayınları.
- Lacan, J. (2013). *Psikanalizin dört temel kavramı*. (Çev. N. Erdem). Metis Yayınları.
- Laçın, E. (2015). Lacan'da psikanaliz bağlamında bilinçdışı ve dil. *Libido, 17*, 5-7.
- Libet, B. (1992). The neural time- factor in perception, volition and free will. *Revue de Métaphysique et de Morale, 97*(2), 255-272.
- Michelon, P. & Biederman, I. (2003). Less impairment in face imagery than face perception in early prosopagnosia. *Neuropsychologia, 41*, 421-441.
- Morin, A. (2010). Self-recognition, theory-of-mind, and self-awareness: what side are you on? *Laterality, 16*(3), 367-83.
- Mukerji, C.E., Lincoln, S.H., Dodell-Feder, D., Nelson, C.A. & Hooker, C.I. (2019). Neural correlates of theory-of-mind are associated with variation in children's everyday social cognition. *Social Cognitive and Affective Neuroscience, 14*(6), 579-589.
- Ogawa, A. & Kameda, T. (2019). Dissociable roles of left and right temporoparietal junction in strategic competitive interaction. *Social Cognitive and Affective Neuroscience, 14*(10), 1037-1048.
- Panksepp, J. (2017). *Afektif nörobilim*. (Çev. S. Ünal & V. K. Ölmeztoprak). Alfa Yayınları.
- Plastow, M. (2012). 'Theory of mind' III: the unbearable idea of other minds. *Australasian Psychiatry, 20*(5), 369-373.
- Redmond, J. (2015). Debating the subject: is there a Lacanian neuropsychanalysis? *Psychoanalysis Lacan, 1*. Buradan alınmıştır: <https://lacancircle.com.au/psychoanalysis-lacan-journal/psychoanalysislacan-volume-1/debating-the-subject/>
- Solms, M. & Turnbull, O. (2013). *Beyin ve iç dünya*. (Çev. H. Atalay). Metis Yayınları.
- Tekelioğlu, O. (1983). Bir Lacan okuması. S. Hilav (Ed.) *Yazko Felsefe Yazıları 7* içinde, sf. 99-111. Ağaoğlu Yayınları.
- Tura, S. M. (1994). Önsöz: Olmak'ta eksik: Lacan'da kastrasyon ve narsizm. J. Lacan (Yaz.). *Fallus'un anlamı* içinde. (Çev. S. M. Tura). Afa Yayınları.
- Tura, S. M. (2005). Nöro-psikanaliz. *Imago, 2*, 7-33.
- Tura, S. M. (2007). *Histerik bilinç*. Metis Yayınları.
- Tura, S. M. (2010). *Freud'dan Lacan'a psikanaliz*. 4. Baskı. Kanat Kitap.
- Tuzgöl, K. (2019). Lacanyen gerçek ve gerçekliğin rüyalarla ilişkisi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi, 2*(4), 46-58.
- Vogeley, K., Bussfeld, P., Newen, A., Herrmann, S., Happé, F., Falkai, P., Maier, W., Shah, N.J., Fink, G.R. & Zilles, K. (2001). Mind reading: neural mechanisms of theory of mind and self-perspective. *NeuroImage, 14*(1), 170-181.
- Zizek, S. (2005). *Yamuk bakmak*. (Çev. T. Birkan). 2. Baskı. Metis Yayınları.